

(:)

اسعد مهدوی^{۱*}، هوشنگ سبحانی^۲، تقی شامخی^۲ و محمد فتاحی^۳

*۱- نویسنده مسئول، کارشناس ارشد جنگلداری، پست الکترونیک: mahdavi_asad@yahoo.com

۲- دانشیار، دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران.

۳- مربی پژوهشی، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور.

تاریخ پذیرش: ۸۶/۶/۲۵

تاریخ دریافت: ۸۵/۱۱/۷

چکیده

اگرچه عبارت «محصولات فرعی جنگل» به تولیداتی اطلاق می‌شود که مشتمل بر مواد یا اجزاء گیاهی به غیر از چوب است، اما چنین امید می‌رود که برداشت عموم از کلمه فرعی، ناچیزی ارزش این گونه فراورده‌های طبیعی نبوده بلکه معنای «مغایر با اصل سرمایه» از آن استنباط شود. بی‌تردید با توجه به اهمیت و ارزش اقتصادی استفاده از محصولات فرعی، در صورت تدوین روشهای درست بهره‌برداری از این منابع با مشارکت مردم، تولید و استمرار این فراورده‌ها تضمین خواهد شد. همچنین به علت آن که منبع درآمد مستمری برای مردم خواهد بود، تعلق خاطری بوجود خواهد آمد که در نهایت منجر به حفاظت مستمر منبع تولید (جنگلها) خواهد شد. انجام این اصل بدون شناخت ویژگیهای کمی و کیفی این منابع و چگونگی به فعل درآوردن آن امکان پذیر نخواهد بود. بنابراین با هدف بررسی کمی و کیفی فراورده‌های غیرچوبی جنگلها و شناسایی روشهای مختلف بهره‌برداری از این محصولات در جنگلها در کنار چند هدف فرعی دیگر، جنگلهای شهرستان کامیاران به‌عنوان منطقه مورد مطالعه انتخاب شد. این بررسی براساس روشهای گردآوری اطلاعات به روش مردم‌نگاری با پیمایش تمامی روستاهای مناطق جنگلی مورد مطالعه (بررسی میدانی) و استفاده از پرسشنامه برای جمع‌آوری اطلاعات پایه در کنار سایر مشاهدات، انجام شده است. ۱۶ محصول اصلی (شیره سقز، زالزالک، میوه بنه، بادام، سماق، میوه بلوط، عناب، آلوچه، گلابی وحشی، برگ بلوط، برگ بنه، گلبرگ نسترن، گزو، سنجد، میوه نسترن و گردو) در منطقه مورد شناسایی و فعالیتها و فراوریهای بعدی مورد بررسی قرار گرفت. با این که مردم محلی بیشترین هزینه را متقبل می‌شوند، سود دریافتی آنها حداقل میزان ممکن است ولی در این بین واسطه‌ها و دلالتان بیشترین منفعت را بدست می‌آورند.

واژه‌های کلیدی: محصولات غیرچوبی جنگل، روشهای بهره‌برداری، مردم محلی، پوشش جنگلی، مردم‌نگاری.

مقدمه

یادشده است، از انبوهی جوامع و گستردگی عرصه‌های تحت پوشش گیاهان کاسته شده، ولی با این وجود راه نجات جوامع گیاهی بازمانده، از خطر انهدام و امید به احیاء رویشگاههای زوال یافته، هنوز باقی است (اسلامی منوچهری، ۱۳۷۱). شناخت ارزشهای نهفته در منابع جنگلی از جمله عواملی است که انگیزه حفاظت و احیاء

تنوع شرایط جغرافیایی و آب و هوایی و گستره سرزمین پهناور ایران گوناگونی عظیمی را در شرایط اقلیمی و به تبع آن در جوامع گیاهی این کشور پدید آورده است. اگرچه به دلایلی چون چرای مفراط، بهره‌برداریهایی بی‌رویه و قهر طبیعت که خود ناشی از علل

مستمر منبع تولید (جنگلها) می‌شود. انجام این اصل بدون شناخت ویژگیهای کمی و کیفی این منابع و چگونگی به فعل درآوردن آن امکان پذیر نخواهد بود (Ella, 1997). درختان انگشت‌شماری در ناحیه رویشی زاگرس وجود دارند که فاقد محصولات فرعی قابل استفاده انسان و دام می‌باشند و از این حیث جنگلهای زاگرس از موقعیت ممتازی در بین نواحی رویشی ایران برخوردار است. گاه ارزش این محصولات به اندازه‌ای است که تولید اصلی را تحت‌الشعاع قرار داده و نقش تعیین‌کننده‌ای در چرخش اقتصاد خانوار جنگل‌نشین ایفا می‌نمایند (طباطبائی و قصریانی، ۱۳۷۱).

مواد و روشها

محل انجام این بررسی شهرستان کامیاران استان کردستان می‌باشد. کامیاران در فاصله ۶۵ کیلومتری مرکز استان (سندج) و در موقعیت ۴۶ درجه و ۵۴ دقیقه طول شرقی و ۳۴ درجه و ۴۷ دقیقه عرض شمالی واقع شده که از شمال به شهرستان سندج، از جنوب به شهرستان کرمانشاه، از شرق به شهرستانهای سنقر و قروه (بخش دهگلان) و از غرب به روانسر و پاوه و قسمتی از مریوان (سروآباد) محدود می‌گردد (شکل ۱). مساحت کل شهرستان کامیاران ۲۰۶۰۸۸ هکتار می‌باشد. مساحت اراضی زراعی این شهرستان ۶۰۰۰۰ هکتار است که حدود ۳۴ درصد مساحت کل شهرستان را در بر می‌گیرد. ۶۶ درصد مساحت شهرستان را اراضی ملی و منابع طبیعی تشکیل می‌دهد که حدود ۱۱ درصد آن (۲۸۰۰۰ هکتار) جنگل می‌باشد. این میزان جنگل، ۳۶ روستای کامیاران را شامل می‌شود.

روشی که از آن در این بررسی برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است براساس مشاهده و بررسیهای میدانی انجام شده است که در ادبیات علوم اجتماعی از آن به مردم‌نگاری نیز نام برده می‌شود.

منابع طبیعی تجدید شونده را قوت خواهد بخشید. وجود گونه‌های متنوع گیاهی با ارزشهای صنعتی، خوراکی و دارویی که برخی از آنها نقش پراهمیتی در صادرات غیرنفتی دارند، جاذبه‌های فراوانی را در گستره جنگلها و مراتع کشور پدید می‌آورد. یکی از مناطق رویشی پنج‌گانه ایران منطقه رویشی زاگرس می‌باشد. کوههای زاگرس که از شمال‌غرب تا جنوب‌شرق ایران گسترش می‌یابد به علت جذب رطوبت ابرهای باران‌زا از نواحی غربی با مبدأ دریای مدیترانه، شرایط لازم را برای استقرار و گسترش پوشش جنگلی بوجود آورده‌اند. جنگلهای این ناحیه از پیرانشهر در آذربایجان غربی شروع و در امتداد رشته کوههای زاگرس و بختیاری تا اطراف جهرم و فسا (میان‌جنگل) در استان فارس ادامه می‌یابد (مروی مهاجر، ۱۳۸۴). وضعیت فعلی جنگلهای این منطقه طوری است که هیچ‌گونه تولید چوب صنعتی را برآورده نخواهند کرد و تنها به‌عنوان پوشش حفاظتی و منبع تولید و نگهداری و تنظیم آب، دارای اهمیت فوق‌العاده است (مروی مهاجر، ۱۳۸۴ و افتخاری، ۱۳۷۷). اما در کنار این امر مهم، تولیدات و محصولات غیرچوبی این جنگلها از دیرباز مورد توجه و محل درآمد ساکنین داخل جنگل و اطراف این جنگلها بوده است. اگر بهره‌برداری از محصولات غیرچوبی (non-timber products, by products) (wood forest products, اصولی و درست صورت نگیرد خود می‌تواند یکی از عوامل تخریب باشد. با ملاحظه اهمیت و ارزش اقتصادی استفاده از محصولات فرعی، بدون تردید به نظم کشیدن استفاده‌های آن و تدوین روشهای درست بهره‌برداری از این منابع با مشارکت مردم که تولید و استمرار این فراورده‌ها را تضمین کند از نظر اقتصادی و زیست محیطی (حفاظت و پایداری تولید) دارای ارزش و اهمیت زیادی است (Fwape & Onyekwelu, 1997). همچنین به‌علت آن که منبع درآمد مستمری برای مردم خواهد بود، تعلق خاطری در آنها بوجود خواهد آورد که در نهایت منجر به حفاظت

یکی از روشهای گردآوری اطلاعات و داده‌ها در مردم‌نگاری، مشاهده مشارکت‌آمیز می‌باشد. معمولاً در این روش بر عهده محقق است که برای زندگی به اجتماع مورد بررسی برود و به‌عنوان یک مشاهده‌گر مشارکت‌کننده، در زندگی ساکنان اجتماع وارد شود. در این بررسی از روشهایی که در جدول ۱ آمده است در انجام کار استفاده شد. بدین منظور تمام روستاهای واجد جنگل کامیاران و کلیه کسانی که در ارتباط با محصولات غیرچوبی جنگل در منطقه بودند مورد بررسی قرار گرفته و پس از مشاهده‌ها، تکمیل پرسشنامه‌ها و بازدید از منطقه، داده‌ها و اطلاعات بدست آمده دسته‌بندی و مورد تجزیه و تحلیل نهایی قرار گرفت. محصولات توسط افراد سندجی و کرمانشاهی خریداری می‌شوند و سپس به تهران یا سایر نقاط منتقل می‌گردند. در مرحله صادرات محصولات و محاسبه ارزش آنها به آمار وزارت بازرگانی (بی‌نام، ۱۳۸۲) اکتفا شده که نتایج آن در جدول ۷ ارائه شده است. پس از بازدید از منطقه، هزینه‌های بهره‌برداری از محصولات به دو دسته هزینه‌های کارگری و هزینه‌های ابزاری تقسیم شد. هزینه روزانه ابزار خاص، مثل تیغه (تیشه) سقزگیری پس از تعیین روزهای کاری در سال و مدت زمان استهلاک ابزار، مطابق رابطه (۱) محاسبه شد.

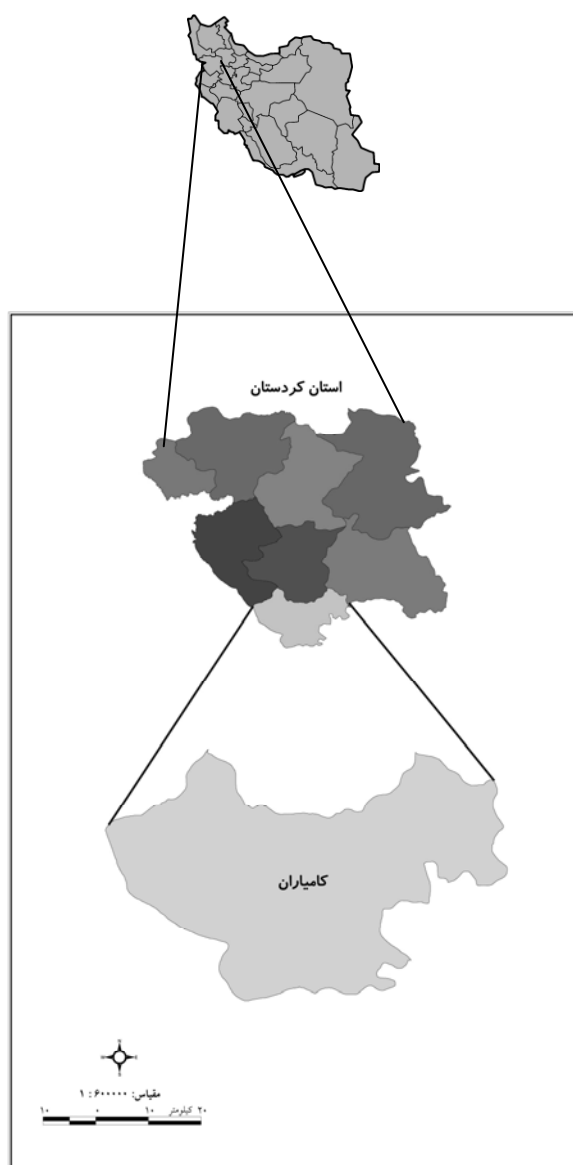
مردم‌نگاری به معنای «نوشتن درباره شیوه زندگی یک قوم یا اجتماع» است. این سبک تحقیق را «بررسی میدانی» یا حتی «کار میدانی» نیز می‌نامند. مردم‌نگاری، به ساده‌ترین مفهوم آن، مستلزم این است که محقق شیوه زندگی یک گروه از مردم را توصیف نماید. این گروه ممکن است بزرگ باشد و کل اجتماع یک شهر را در بر گیرد و یا مثل یک روستا کاملاً کوچک باشد (مک‌نیل، ۱۳۷۸). منظور از چنین بررسی، توصیف فرهنگ و سبک زندگی گروهی از مردم به شیوه‌ای است که تا آن‌جا که ممکن است با برداشتهای خود آنها از زندگیشان سازگاری داشته باشد. برخلاف تحقیق‌هایی که با روش بررسی اجتماعی آماری صورت می‌گیرد؛ در این جا هدف یافتن علتها و تبیین‌ها نیست، بلکه بیشتر «توصیف واقعیتها» است. البته در نتیجه چنین توصیف‌هایی برای همان محقق یا دیگران، این امکان به‌خوبی وجود دارد که درباره این که چرا این مردم این گونه رفتار می‌کنند نظریه‌هایی بیوراند. به‌رحال باید انتظار داشت که یک فرضیه‌هایی ضمن پیشرفت تحقیق مطرح می‌شوند، نه آن که از همان آغاز مشخص بوده و به‌عنوان راهنمایی برای گردآوری انواع داده‌هایی که باید جستجو و گردآوری شوند، به‌کار بسته شده باشند (مک‌نیل، ۱۳۷۸ و چیتامبار، ۱۳۷۸).

رابطه (۱)؛ هزینه روزانه ابزار بر حسب ریال:

تعداد روزی که ابزار قابل استفاده است / قیمت خرید ابزار = هزینه روزانه ابزار

جدول ۱- روش جمع‌آوری اطلاعات و بررسیهای انجام گرفته به تفکیک بخشهای اجرای کار

ردیف	بخشهای اجرای کار	روش جمع‌آوری اطلاعات
۱	شناسایی روشها و ابزارهای بهره‌برداری	مصاحبه (ثبت اطلاعات در پرسشنامه‌ها) و مشاهده
۲	تعیین زمان بهره‌برداری	مصاحبه و مشاهده
۳	تعیین قیمتها در بازار	مصاحبه
۴	شناسایی مکانی محصولات	مشاهده و پیمایش
۵	شناسایی فروشندگان و تعیین مقاصد بعدی محصولات	مصاحبه

شکل ۱- موقعیت منطقه مورد مطالعه در ایران و استان کردستان (تصویر از پرویز فاتحی)

نتایج

گونه‌های مولد محصولات یادشده در جدول ۲ آمده است. پس از جنگل‌گردشی و مشاهده‌هایی که از تمام روستاهای مناطق دارای جنگل به عمل آمد، محصولات به تفکیک روستا نیز مشخص گردیدند، یعنی مشخص شد که در کدام روستا چه محصولاتی در حد قابل‌توجهی مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند.

پس از بررسی، مشاهده، بازدید و جمع‌آوری اطلاعات لازم از روشهای یادشده از تمامی ۳۶ روستای واجد جنگل در شهرستان کامیاران در مجموع ۱۶ محصول غیرچوبی در این جنگل شناسایی و مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. اسامی فارسی، محلی و نام علمی

جدول ۲- اسامی فارسی، محلی و علمی محصولات و گونه مولد

ردیف	محصولات	نام محلی	نام علمی گونه مولد
۱	شیره سقز	داچکه تاله	<i>Pistacia atlantica</i>
۲	زالزالک	گویژ	<i>Crataegus spp.</i>
۳	میوه بنه	ونه تق - قزوان	<i>Pistacia atlantica</i>
۴	بادام	بائم - چواله	<i>Amygdalus scoparia</i>
۵	سماق	سماق	<i>Rhus coriaria</i>
۶	میوه بلوط	برو	<i>Quercus brantii, Q. infectoria</i>
۷	عناب	عناو	<i>Rhamnus spp.</i>
۸	آلوچه	هه لوچه	<i>Prunus spp.</i>
۹	گلابی وحشی	هه رمه - هه مرو	<i>Pyrus spp.</i>
۱۰	برگ بلوط	گلابرو	<i>Quercus spp.</i>
۱۱	برگ بنه	گلاقزوان	<i>Pistacia atlantica</i>
۱۲	گلبرگ نسترن	دلیق - شیلان	<i>Rosa canina</i>
۱۳	گزو (گزعلفی)	گزو	<i>Quercus spp.</i>
۱۴	سنجد	سرینچک	<i>Elaeagnus angostifolia</i>
۱۵	میوه نسترن	دلق - شیلان	<i>Rosa canina</i>
۱۶	گردو	گویز	<i>Juglanus regia</i>

در شهرستان کامیاران، شیره سقز یکی از محصولات بسیار مهم می باشد که در هفت روستا در قالب طرحهای بهره برداری برداشت می گردد. روستاهای یادشده و میزان بهره برداری در هر روستا به همراه بهره مالکانه بهره برداری در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳- روستاهای دارای طرح سقزگیری و میزان برداشت مجاز در سال ۱۳۸۲

ردیف	نام روستا	میزان سقز مجاز بهره برداری (کیلوگرم)	بهره مالکانه (ریال/کیلوگرم)	کل بهره مالکانه (ریال)
۱	سرریز	۳۵۹	۴۸۵۰	۱۷۴۱۱۵۰
۲	یوزیدر	۵۵۷	۴۸۵۰	۲۷۰۱۴۵۰
۳	دژن	۴۲۳	۴۸۵۰	۲۰۵۱۵۵۰
۴	میرگسار	۱۲۳	۴۸۵۰	۵۹۶۵۵۰
۵	سیویه	۲۴۷	۴۸۵۰	۱۱۹۷۹۵۰
۶	گلیان	۴۱۴	۴۸۵۰	۲۰۰۷۹۰۰
۷	پلنگان	۵۵۲	۴۸۵۰	۲۶۷۷۲۰۰
۸	جمع کل	۲۶۷۵	-	۱۲۹۷۳۷۵۰

فرم رویشی و اندام مورد بهره‌برداری گونه‌های مولد محصولات به تفکیک در جدول ۴ آمده است. فرم رویشی به دو صورت معمول دانه‌زاد و شاخه‌زاد می‌باشد و محصولات مورد بهره‌برداری شامل میوه، برگ، گلبرگ، شیره یا صمغ می‌باشند که به‌طور مجزا برای هر محصول به آنها اشاره شده است.

جدول ۴ - فرم رویشی و محصولات مورد بهره‌برداری

ردیف	نام فارسی محصول	فرم رویشی	محصولات مورد بهره‌برداری
۱	سقز	دانه‌زاد و شاخه‌زاد	شیره- صمغ
۲	میوه زالزالک	دانه‌زاد و شاخه‌زاد	میوه
۳	میوه بنه	دانه‌زاد	میوه
۴	بادام	دانه‌زاد و شاخه‌زاد	میوه
۵	گردو	دانه‌زاد	میوه
۶	نسترن	شاخه‌زاد	میوه
۷	سماق	شاخه‌زاد	میوه (دانه)
۸	بلوط	دانه‌زاد و شاخه‌زاد	میوه
۹	عناّب	شاخه‌زاد	میوه
۱۰	آلوچه	دانه‌زاد	میوه
۱۱	گلابی وحشی	دانه‌زاد	میوه
۱۲	برگ (بلوط‌ها)	دانه‌زاد و شاخه‌زاد	برگ
۱۳	برگ (بنه)	دانه‌زاد و شاخه‌زاد	برگ
۱۴	گلبرگ نسترن	شاخه‌زاد	گلبرگ
۱۵	گزو	دانه‌زاد و شاخه‌زاد	ماده ترش‌چی
۱۶	سنجد	دانه‌زاد و شاخه‌زاد	میوه

بهره‌برداری متفاوت می‌باشند. شاید مهمترین ابزاری که در منطقه برای بهره‌برداری محصولات غیرچوبی جنگل مورد استفاده قرار می‌گیرد، تیشه تیغ‌زنی بهره‌برداری از سقز باشد که در منطقه و توسط آهنگران کامیاران یا شهرستانهای اطراف مانند سنندج تولید می‌شود. تیزی و شکل خاص آن از ویژگیهای خاص این ابزار می‌باشد. با توجه به اندام مورد استفاده و سختی کار بهره‌برداری از هر محصول، حداقل تعداد افراد لازم از یک تا سه نفر متغیر می‌باشد.

با توجه به اندامی که برای تهیه محصول برداشت می‌گردد و همچنین نوع استفاده از محصول، زمان بهره‌برداری از محصولات متفاوت می‌باشد. این زمان از اواسط اردیبهشت (مثلاً برای برداشت میوه نارس بنه) شروع و تا اواخر آبان و اواسط آذر (برداشت میوه زالزالک) ادامه می‌یابد (جدول ۵).

برای تسریع در کار بهره‌برداری و راحتی کار، وسایل و ابزاری مورد استفاده قرار می‌گیرد که با توجه به نوع محصول، میزان نیروی لازم برای بهره‌برداری و نحوه

جدول ۵- زمان و طول مدت بهره‌برداری محصولات

ردیف	نام محصول	زمان بهره‌برداری به تفکیک ماه							طول مدت بهره‌برداری
		فروردین	اردیبهشت	مهر	مهر	مهر	مهر	مهر	
۱	شیره سقز					×	×	×	۳ ماه
۲	میوه زالزالک	×	×	×					۳ ماه
۳	میوه بنه		×	×			×	×	۵ ماه
۴	بادام		×	×	×				۳ ماه
۵	گردو			×	×	×			۳ ماه
۶	میوه نسترن		×	×	×	×			۴ ماه
۷	سماق				×	×			۳ ماه
۸	بلوط			×	×	×	×		۴ ماه
۹	عناب			×	×				-
۱۰	آلوچه			×	×	×			۳ ماه
۱۱	گلابی وحشی	×	×	×					۳ ماه
۱۲	برگ (بلوط‌ها)			×	×	×	×	×	۵ ماه
۱۳	برگ (بنه)			×	×	×	×	×	۵ ماه
۱۴	گلبرگ نسترن					×	×	×	۳ ماه
۱۵	گزو			×	×	×	×		۴ ماه
۱۶	سنجد	×	×	×	×				۴ ماه

هزینه‌ها و درآمدهای بهره‌برداری از محصولات

برای انجام هر کاری، یکی از تأثیرگذارترین عوامل اجرایی، هزینه‌هایی است که در انجام هر کار باید متقبل شد. در انجام عمل بهره‌برداری از محصولات غیرچوبی هزینه‌هایی مثل هزینه‌های کارگری، هزینه تهیه ابزار و وسایل و هزینه‌های حمل و نقل وجود دارند که در این تحقیق برای هر محصول محاسبه و به‌طور مجزا برای هر

محصول مورد توجه قرار گرفته است. در کنار هزینه‌های یادشده، درآمدی نیز نصیب بهره‌برداران می‌گردد که برابر قیمت فروش این محصولات در محل می‌باشد. همان‌طور که در جدول ۶ آمده است پس از بازدیدهای به‌عمل آمده از منطقه، هزینه‌های بهره‌برداری از محصولات به دو دسته هزینه‌های کارگری و هزینه‌های ابزاری تقسیم گردیده است.

جدول ۶- هزینه‌های بهره‌برداری از محصولات

ردیف	محصولات	هزینه‌ها (برای یک نفر)		
		کارگری (ریال/ روز)	ابزار و ظروف (ریال/ روز)	جمع (ریال)
۱	شیره سفر	۸۰۰۰۰	۱۷۰+۵۰۰	۸۰۶۷۰
۲	میوه زالزالک	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۳	میوه بنه	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۴	بادام	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۵	سماق	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۶	میوه بلوط	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۷	عناب	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۸	آلوچه	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۹	گلابی وحشی	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۱۰	برگ بلوط	۸۰۰۰۰	۷۰	۸۰۰۷۰
۱۱	برگ بنه	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۱۲	گلبرگ نسترن	۷۰۰۰۰	-	۷۰۰۰۰
۱۳	میوه نسترن	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰+۱۱۰	۷۴۱۱۰
۱۴	گزو	۷۰۰۰۰	۲۰۰۰+۷۰	۷۲۰۷۰
۱۵	سنجد	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰
۱۶	گردو	۷۰۰۰۰	۴۰۰۰	۷۴۰۰۰

همان‌طورکه در جدول ۷ مشاهده می‌گردد هزینه‌ها، درآمدها و سود خالص برای هر محصول به تفکیک در مبدأ (روستاها مبدأ محصولات) آورده شده است. البته شاید سود منفی مربوط به میوه زالزالک و بلوط منطقی به نظر نرسد ولی در محاسبه، پیشه جایگزین برای مردم در نظر گرفته شده است، بدین معنی که اگر کار دیگری توسط مردم انجام می‌شد با صرفه‌تر بود، ولی عملاً نه مردم چنین تفکری دارند و نه شغل جایگزینی در منطقه وجود دارد.

مصرف محصولاتی که از نظر کمی تولید بیشتری دارند، به روستاها یا شهرستان کامیاران محدود نمی‌گردد بلکه این محصولات به شهرستانها، استانها و حتی کشورهای دیگر نیز صادر می‌گردند. در این فرایند،

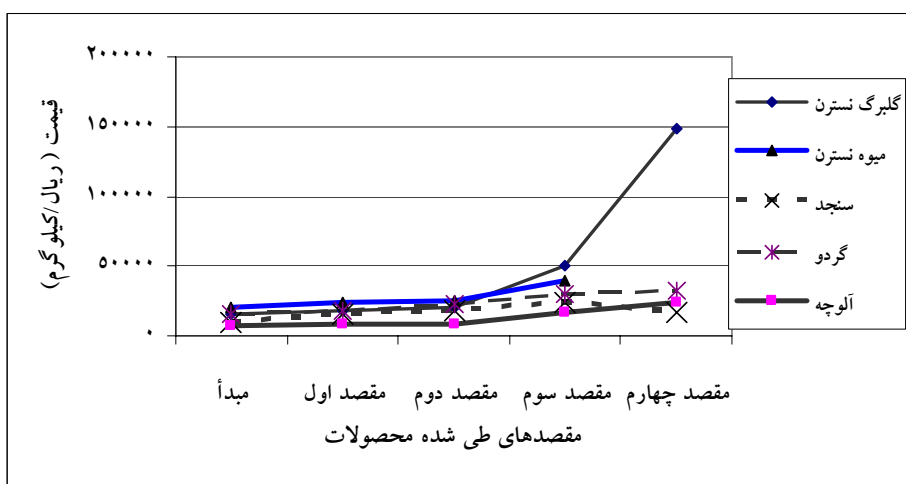
واسطه‌ها و دلالان نقش بسیار مهمی بازی می‌کنند. این افراد محصولات را با قیمت ناچیزی از مردم محلی (کسانی که بیشترین زحمت را متقبل شده‌اند) خریداری کرده و پس از حمل و فروش آنها به قیمت‌های بیشتر، سود زیادی را بدست می‌آورند. برای هر محصول مسیر حرکت پیگیری شده و تغییر قیمتی که آنها در طول این مراحل پیدا می‌کنند به‌طور مجزا مورد توجه قرار گرفته است. همان‌طورکه در روش تحقیق اشاره شد در مصاحبه‌های انجام گرفته با بهره‌برداران و پرسشنامه‌های تکمیل شده، خریداران اولیه محصولات در منطقه مشخص شدند. در مرحله اول بیشتر محصولات استحصال شده توسط جنگل‌نشینان به بازارهای کوچک حمل می‌گردد و به خرده‌فروشان کامیاران فروخته می‌شود، در مرحله بعد، این

قابل ملاحظه‌ای دیده می‌شود که این سیر صعودی در تمام محصولات به یک اندازه نمی‌باشد ولی قیمت‌ها در تهران که طبیعی هم به نظر می‌رسد، افزایش قابل ملاحظه‌ای نسبت به سایر مراکز خرید و فروش دارد.

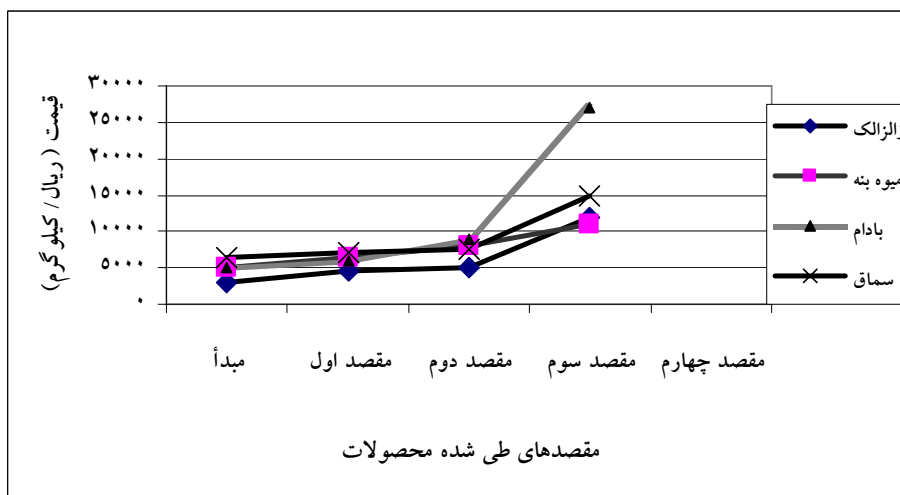
محصولات توسط خریداران سنندجی و کرمانشاهی خریداری شده و به شهرهای یادشده یا تهران منتقل می‌شوند. همان‌طور که از شکل‌های ۲ تا ۴ پیداست، در مسیری که محصولات طی می‌کنند، افزایش قیمت

جدول ۷- درآمدهای بهره‌برداری از محصولات

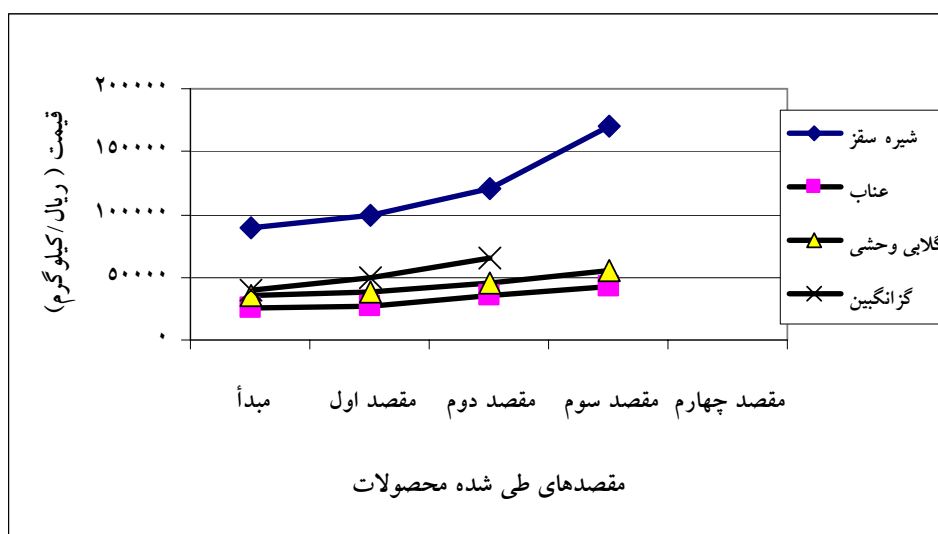
ردیف	محصول	هزینه (ریال/کیلوگرم)	درآمد (ریال/کیلوگرم)	سود (ریال/کیلوگرم)
۱	شیره سقز	۳۲۹۶۰	۹۰۰۰۰	۵۷۰۴۰
۲	میوه زالزالک	۳۷۰۰	۳۰۰۰	-۷۰۰
۳	میوه بنه	۲۴۶۶/۶	۵۰۰۰	۲۵۳۳/۴
۴	بادام	۳۷۰۰	۵۰۰۰	۱۳۰۰
۵	سماق	۶۱۶۶/۶	۶۵۰۰	۳۳۳/۴
۶	میوه بلوط	۷۴۰	۷۰۰	-۴۰
۷	عناب	۱۲۳۳۳	۲۵۰۰۰	۱۲۶۶۷
۸	آلوچه	۲۱۱۴/۲	۷۰۰۰	۴۸۸۵/۸
۹	گللابی وحشی	۲۹۶۰	۳۵۰۰۰	۵۴۰۰
۱۰	برگ بلوط	۳۵۰	خرید و فروش نمی‌شود	
۱۱	برگ بنه	۱۸۵۰	خرید و فروش نمی‌شود	
۱۲	گلبرگ نسترن	۱۰۰۰۰	۱۵۰۰۰	۵۰۰۰
۱۳	میوه نسترن	۱۴۸۲۲	۲۰۰۰۰	۵۱۷۸
۱۴	گزو	۱۴۵۱۴	۴۰۰۰۰	۲۵۴۸۶
۱۵	سنجد	۲۹۶۰	۱۰۰۰۰	۷۰۴۰
۱۶	گردو	۲۴۶۶/۶	۱۵۰۰۰	۱۲۵۳۴

شکل ۲- تغییرات قیمت محصولات از مبدأ تا مقصد نهایی

شکل ۳- تغییرات قیمت محصولات از مبدأ تا مقصد نهایی

شکل ۴- تغییرات قیمت محصولات از مبدأ تا مقصد نهایی

بحث

همان‌طور که در بخش نتایج اشاره شد، ۱۶ محصول یادشده را می‌توان محصولات غیرچوبی جنگلهای کامیاران نامید. هرچند برخی از این محصولات از لحاظ کمی چندان قابل‌ملاحظه نمی‌باشند، ولی به‌خاطر اهمیت آنها و این که حداقل گزارشی از آنها باشد ضروری دیده شد که به آنها اشاره گردد. به‌دلیل این که کامیاران در منتهی‌الیه جنوبی جنگلهای زاگرس شمالی (مرز بین استانهای کردستان و کرمانشاه) قرار دارد، محصولات مهمی از جمله گالهای مازوج که ویژه درختان مازودار هستند به‌ندرت و به‌صورت تک‌پایه‌هایی یافت می‌گردد که در منطقه استحصال نمی‌شوند. بهره‌برداری از محصولات غیرچوبی جنگل نیاز به ابزار چندان پیشرفته‌ای ندارد و با بضاعت فعلی مالی مردمان منطقه، تهیه ابزار به‌دلیل سادگی آنها چندان مشکل نمی‌باشد.

زمان بهره‌برداری از محصولات حدود یک ماه بعد از آغاز فصل رویش شروع و تا اواسط پاییز ادامه می‌یابد. میوه بنه، اولین محصولی است که در منطقه بهره‌برداری و به بازار می‌آید. حداقل تعداد افرادی که کار سقزگیری را انجام می‌دهند، سه نفر است که به‌دلیل تنوع فعالیتها و

سختی خاص، انجام این کار از عهده یک نفر خارج است. درحالی‌که در مورد سایر محصولات یک یا دو نفر نیز می‌توانند تا حد قابل قبولی در بهره‌برداری کارایی داشته باشند. اگر هر خانوار مسئول بهره‌برداری از سامان عرفی خود باشد، اصلی‌ترین هزینه، همان هزینه‌کارگری بهره‌برداری و فراوری محصولات است که در این مورد زنان روستایی نقش ویژه‌ای دارند.

مهمترین مسئله در مورد محصولات غیرچوبی جنگل در منطقه، مسئله فروش محصولات می‌باشد که بدون هیچ‌گونه سازماندهی خاصی، سالهاست درآمد این محصولات را به‌سوی دلان و واسطه‌ها سرازیر کرده است. جنگل‌نشینان منطقه بیشترین سختی و هزینه را برای تولید متحمل شده و کمترین بهره را هم دریافت می‌نمایند. سیر صعودی قیمتها در مسیر طی شده محصولات از مبدأ تا شهرهای بزرگ نمایانگر این مسئله است.

با توجه به قیمت نسبتاً قابل‌توجه بعضی از محصولات و توان موجود در منطقه همانند نتایج تحقیقات طباطبائی و قصریانی (۱۳۷۱)، محصولات غیرچوبی جنگل می‌تواند

اهالی کردنشین منطقه که حداقل برای چندین نفر شغل دائمی ایجاد کرده قابل تقدیر است.

تفاوتی که میوه بنه با سایر میوه‌های جنگلی دارد این است که این محصول در دو مقطع زمانی برداشت گردیده و در هر مرحله مشتریان خاص خود را دارد. یکی در اریبشت ماه که اکثراً میوه نرسیده بنه که رنگ آن سبز است برای مطبوع کردن غذاها و لبنیات مورد استفاده قرار می‌گیرد و دیگری زمانی است که میوه بنه در پاییز می‌رسد که مصارفی از قبیل تنقلات مربوط به مقطع زمانی اخیر را دارد.

در راستای مطالبی که یاد شد، امید می‌رود پیشنهادهای زیر بتواند در ترسیم آینده بهتر محصولات و معیشت مردم و در نهایت در امر حفاظت، احیا و توسعه مؤثر واقع گردد:

- تشکیل تعاونیهای روستایی خرید و فروش محصولات غیرچوبی که تمام امور خرید و فروش محصولات را نظارت و اجرا نمایند. مسئولان این تعاونیها که از خود جنگل‌نشینان می‌باشند کار بازاریابی، حمل و نقل و فروش محصولات را انجام داده و بدین گونه واسطه‌های متعدد حذف می‌شوند. شورای اسلامی روستاها و تعاونیها می‌توانند نقشی اساسی در عمران و آبادانی روستاها ایفا نمایند و بازوی اجرایی مناسبی برای سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور در امر حفظ، احیاء، توسعه و بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی تجدید شونده محسوب شوند.

- دخالت دادن مردم ساکن در سامان عرفی خانوار در طرحها و برنامه‌های مختلف جنگلداری از قبیل بهره‌برداری از محصولات غیرچوبی و کنترل دائم و مداوم سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری کشور بر این امر، به طوری که در مردم اطمینان خاطر بوجد آید که جنگل و حفظ آن را از وظایف معمول خود بدانند، نه به زور و ترس از جریمه سازمان.

نقش مؤثری در اقتصاد خانوارهای جنگل‌نشین داشته باشند.

همان‌طور که از نتایج این بررسی مشاهده می‌گردد، با شناخت ویژگیهای کمی و کیفی منابع طبیعی از جمله محصولات غیرچوبی جنگل موجود در هر منطقه، می‌توان به فعل درآوردن توانمندیهای موجود در هر منطقه را مطابق تحقیقات (Ella 1997) امکان‌پذیر ساخت.

در یک نتیجه‌گیری کلی می‌توان مصارف این محصولات را به مصارف غذایی، دارویی، ادویه‌جات، رنگرزی و تنقلات تقسیم‌بندی کرد که با مصارف سایر محصولات در منابع خارجی مورد بررسی (Fwape & Onyekwelu, 1997) منطبق است، ولی از سایر جهات با توجه به شرایط خاص منطقه نمی‌توان مقایسه‌های جزئی‌تری را در نتایج بدست آمده، انجام داد.

پس از بررسی تک‌تک محصولات دیده می‌شود که با توجه به موارد مصرف و کمیت محصول، جایگاه سقز و گردو با بقیه متفاوت است. به‌همین دلیل است که تا به امروز فقط دو محصول یادشده در چهارچوب طرح و با نظارت اداره منابع طبیعی بهره‌برداری گردیده است. موارد استفاده شیره سقز روزبه‌روز رو به افزایش است که این امر می‌تواند در آینده جنگلها (به‌صورت مثبت یا منفی) و مردمان جنگل‌نشین، مؤثر واقع شود. به طوری که در اواخر پاییز سال ۱۳۸۴ حتی در چندین مورد قیمت سقز به کیلویی ۱۸۰۰۰۰ ریال رسیده بود. چنین محصولی اگر همراه با یک برنامه‌ریزی بلندمدت همراه گردد، به‌طور قطع می‌تواند در آینده منطقه و تحول آن مؤثر باشد. اصلی‌ترین خریدار شیره سقز شرکت سقزسازی کردستان (ون) می‌باشد که در بعضی موارد نمایندگان این شرکت به روستاها رفته و شیره سقز استحصالی را خریداری می‌نمایند. هر چند قیمت خرید شیره سقز خریداری شده توسط شرکت تولیدی آدامس طبیعی ون نسبت به هزینه‌ای که مردمان روستایی برای بهره‌برداری صرف می‌کنند نازل می‌باشد، ولی احداث چنین شرکتی توسط

افزوده محصولات و ایجاد اشتغال برای ساکنین منطقه کمک قابل توجهی باشد.

سیاسگزاری

از همکاری و مساعدت اداره منابع طبیعی شهرستان کامیاران، دوستان ارجمند آقایان دکتر هدایت غضنفری، مهندس محسن مصطفی، مهندس زاهد شاکری، مهندس احمد ولی پور و مهندس محمد عواطفی تشکر می‌شود.

منابع مورد استفاده

- اسلامی منوچهری، ب.، ۱۳۷۱. نظام بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگلی و مرتعی. مجله جنگل و مرتع شماره ۲۵: ۳۱-۲۶.
- افتخاری، ع.، ۱۳۷۷. طرح احیاء و بهره‌برداری شیره سقز حوزه استحفاظی شهرستان کامیاران. اداره کل منابع طبیعی استان کردستان، ۴۷ صفحه.
- بی‌نام، ۱۳۸۳. سالنامه آمار بازرگانی خارجی جمهوری اسلامی ایران، انتشارات گمرک جمهوری اسلامی ایران. ۴۲۵ صفحه.
- چیتامبار، ج.ب. (ترجمه حجاران، ا. و ازکیا، م.)، ۱۳۷۸. مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی روستایی. نشر نی، ۲۸۹ صفحه.
- طباطبائی، م. و قصریانی، ف.، ۱۳۷۱. منابع طبیعی کردستان (جنگلها و مراتع). انتشارات بخش فرهنگی دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی، ۶۱۵ صفحه.
- مروی مهاجر، م.ر.، ۱۳۸۴. جنگل‌شناسی و پرورش جنگل. انتشارات دانشگاه تهران. ۳۸۷ صفحه.
- مک‌نیل، پ. (ترجمه ثلاثی، م.)، ۱۳۷۸. روشهای تحقیق در علوم اجتماعی، مؤسسه انتشارات آگاه، ۱۵۴ صفحه.
- Ella, A.B., 1997. Harvesting techniques in tapping Philippine resins with emphasis on almociga (*Agathis philippinensis warb*). XI World Forestry Congress, Vol: 3, Topics: 15, 255.
- Fwape, J.A. and Onyekwelu, J.C., 1997. The economic values of non-wood forest products in Nigeria. XI World Forestry Congress, Vol: 3, Topics: 15, 249.

- از دادن طرحهای بهره‌برداری و دیگر طرحهای اشتغال‌زا به غیربومی‌ها یا ارگانهای دیگر در مناطق روستایی با تراکم جمعیت زیاد پرهیز گردد، چون هم افزایش جمعیت را تشدید می‌کند و هم به بهره‌برداری بیش از حد عرصه‌های منابع طبیعی منجر می‌شود.

- میزان بهره مالکانه بهره‌برداری از شیره سقز و سایر محصولات از قبیل گردو، براساس برآوردی که کارشناس اداره منابع طبیعی از میزان شیره تولیدی دارد، تعیین می‌گردد که به صورت ریالی به حساب منابع طبیعی ریخته می‌شود. در سال ۱۳۸۴، براساس طرحهای بهره‌برداری از شیره سقز در منطقه کامیاران، بهره مالکانه ۴۸۵۰ ریال تعیین گردید. بنابراین پیشنهاد می‌گردد که برای این که از وابستگی مردم به جنگل نهایت استفاده را کرد، باید بهره‌برداری از محصولات را در گرو حفاظت و احیاء جنگل قرار داد. بدین صورت که به جای این که از مردم بهره مالکانه ریالی گرفته شود، به ازای هر واحد برداشت شیره سقز، بهره مالکانه را کاشت تعدادی نهال در جنگل قرار داد.

- تفکیک محصولات غیرچوبی جنگل از محصولات باغی و زراعی و ثبت این محصولات با کد ویژه محصولات جنگلی در صادرات محصولات می‌تواند وضعیت روشنی را در فرایند تولیدات و ارزشهای افزوده آنها داشته باشد.

- ترغیب و تشویق مردم محلی و جنگل‌نشینان به کشت و پرورش درختان جنگلی اصلاح شده با هدف تولید محصولات بیشتر، حفظ منابع طبیعی و رویشگاههای جنگلی طبیعی در منطقه که هدف اصلی جنگلداری و مدیریت جنگلها در زاگرس می‌باشد.

- ایجاد صنایع کوچک، مشابه شرکت سقزسازی کردستان در منطقه برای فراوری و بسته‌بندی بهتر محصولات توسط اهالی منطقه، می‌تواند در افزایش ارزش

Investigation on non-wood forest products and the utilization methods in Kamyaran forests

A. Mahdavi^{1*}, H. Sobhani², T. Shamekhi² and M. Fattahi³

1*- Corresponding author, M.Sc. forestry. E-mail: mahdavi_asad@yahoo.com

2- Associate Prof., University of Tehran, Faculty of natural resources.

3- Senior research expert. Research Institute of Forests and Rangelands, Tehran, Iran.

Abstract

Although "By Products" is used to refer to those yields (products) that are consisting of Non-Wood forest products (NWFP), it is hoped that the public opinion is not as being valueless rather the meaning of inconsistent with capital investment should be understood. Regarding the importance and economic values of NWFP, by engaging the people throughout the whole procedure harvesting and processing are controlled and regulated, using the right methods, no doubt will lead to a constant and sustained forest. It also creates and maintains an everlasting income for all people which motivate them to preserve the source for their continual income. To realize this, it is important to know and understand the qualitative and quantitative characteristics of the sources and its processes. For this purpose, in the forested area of Kamyaran city as a study area, qualitative and quantitative characteristics of NWFP and their different harvesting methods were studied. The forest coverage of this area, 28000 ha, accounted for 11% Kurdistan province forests. Using ethnography method and preparing technical questionnaires and handing and observing in the area while people were collecting and processing the products, over all 16 NWFP products including Persian turpentine gum, hawthorns (wild plum), wild pistachio fruit, almond, sumac, acorn fruit, jujube, damson, wild pear, acorn leaf, wild pistachio leaf, sweetbrier petal, manna of acorn, oleaster, sweetbrier fruit and walnut fruit the local people whom pay the most cost and labor, get the least income while the merchants get the largest part of the income. Some suggestions have been presented.

Key words: non-wood forest products, utilization methods, local people, forest coverage, ethnography.